

Jonge witte geit, 1914.
FOTO MUSEUM ARNHEM

Exposities | Twee musea, in Arnhem en Heerenveen, laten het werk van Jan Mankes (1889-1920) zien. Succes verzekerd, de schilder heeft veel fans. Kunsthistoricus Joke de Wolf geeft vijf redenen.

Wat maakt het werk van Jan Mankes zo geliefd?

tekst **Joke de Wolf**

Jan Mankes met zijn vrouw Anne Zernike, circa 1915.
FOTO MUSEUM ARNHEM

1 Een kort maar eigenzinnig leven

Mankes' levensloop spreekt tot de verbeelding. Hij had geen traditionele opleiding, trouwde met de eerste vrouwelijke dominee in Nederland, en zou op zijn dertigste al sterven aan tuberculose. Mankes werd geboren in 1889 in Meppel, verliet de hbs op zijn dertiende maar besloot na een aantal losse schilderlessen en goede contacten in de kunstwereld de sprong in het diepe te wagen: hij werd op zijn negentiende kunstenaar. Wel verhuisde hij met zijn ouders mee van Delft naar Friesland, naar het dorp dat toen Bovenkniipe werd genoemd. Daar werd hij verliefd op Anne Zernike, de vrouwelijke predikant die vanuit Amsterdam in 1911 naar deze plek was gekomen om zich te verdiepen in de 'sociaal-democratische ethiek' die precies in deze omgeving broeide. Het stond bij tegenstanders bekend als revolutionaire brandhaard. Na hun trouwen verhuisden ze naar Scheveningen, maar vanwege de tuberculose vestigden ze zich in de bossen van Eerbeek, tussen Apeldoorn en Zutphen. Daar overleed Mankes in 1920.

Twee jonge eksters, 1909.
FOTO PARTICULIERE COLLECTIE

2 Zijn werk is intiem

De schilderijen en prenten van Mankes staan heel dichtbij. Hij concentreert zich vrijwel altijd op één deel van het landschap, één onderwerp, één persoon. Daar gaat alle aandacht naar toe, de achtergrond blijft vaag, soms lijkt de mist zelfs tot in huis te zijn doorgedrongen. Dat heeft, zo merkte Mankes, een heel prettig effect, de schilder kan de toeschouwer zo meentrekken in zijn blik. Die voelt mee met Mankes' verwondering over de vorm, kleur en vergankelijkheid van de dingen. En dat maakt zijn werk intiem. 'Mijn bedoeling is dingen zóó lang te bekijken dat je ze in werkelijken zin dromen kunt', zo omschreef hij het zelf. De werkelijke reden voor de nevel was mogelijk iets aardser: volgens zijn vrouw was Mankes bijziend en was hij daarom slecht in het perspectieftekenen.

Glas met appelbloesem.
FOTO PARTICULIERE COLLECTIE

3 De fijnste details

Mankes had een bijzonder verfijnde schilder- en tekentechniek. Hij werkte al jong tussen de verf als schildersknecht. Hij ging in de leer bij het glasschilderatelier 't Prinsenhof in Delft, waar hij ongetwijfeld veel leerde over kleuren en licht. Maar naast de kleuren zijn het ook de lijnen die opvallen. De kruinen van de kale bomen lijkt hij tot in de fijnste details te kunnen vangen. Biologen en collega-tekenaars weten weliswaar dat bomen in werkelijkheid veel meer kruisende takken hebben, maar het gaat Mankes ook niet om een fotografische weergave van de bomen. Mankes tekende en schilderde vooral veel stillevens. Van gemberpotjes, camelia's en aronskelken vangt hij in een paar ogenschijnlijk eenvoudige lijnen de vorm. Met aanstekelijke vertederende schilderde hij ook levende geitjes, jonge eksters en konijnen. En tot in de kleinste details wist hij het verenkleed van de vogels te vereeuwigen die zijn vriend en mecenas Aloysius Pauwels hem vanuit Den Haag toestuurd. Dat die vogels tijdens de reis vaak overleden, betreurde de kunstenaar, maar het maakte het vastleggen van de dieren wel eenvoudiger.

Twee tentoonstellingen

'Jan Mankes - uiting geven aan geestelijk leven', is van 25 januari tot 22 juni te zien in **Museum Belvédère in Oranjewoud**. Hier ligt de nadruk op Mankes' werk uit de periode 1909-1915. 'Jan Mankes' is in diezelfde periode te zien in **Museum Arnhem**. Hier worden zo'n vijftig werken van Mankes getoond naast werk van vier hedendaagse kunstenaars: Suzette Bousema, Sophie Steengracht, Mariëlle Videler en Milah van Zuilen.

4 Mankes was een idealist

Mankes kende zijn klassiekers. De landschappen van Salomon van Ruysdael en het puttertje van Carel Fabritius moet hij vaak gezien hebben in Den Haag, en die ademen nog steeds door in zijn werk. Maar Mankes was ook iemand die zich heel bewust was van de politieke en maatschappelijke actualiteit, en vond daarom dat zijn kunst ook een eigen, moderne stijl moest hebben. Dat maakt hem ook nu nog sympathiek. Hij was pacifist en geheelonthouder. Toen Anne Zernike bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de pacifisten openlijk afviel, omdat Nederland volgens haar de landsgrenzen moest verdedigen, bekoelde de verliefdheid van Mankes, hij schreef haar een boze brief waarin hij uitlegde waarom hij vond dat landsgrenzen een verouderd concept waren en geweld nooit een optie zou moeten zijn. Hij overtuigde Zernike, zij ondertekende een manifest waarin gepleit werd voor de mogelijkheid van dienstweigering wegens gewetensbezwaar, en het paar kondigde hun verloving aan. De huwelijksreis ging door Drenthe, in de voetsporen van Van Gogh, een kunstenaar die Mankes ook zeer bewonderde.

Zelfportret van Jan Mankes met uil, 1911.
FOTO MUSEUM ARNHEM

5 Die bomenrijen zie je nog steeds

Wie in deze grijze wintermaanden door het Nederlandse platteland rijdt, ziet regelmatig uitzichten die doen denken aan de landschappen van Mankes. Hoewel er inmiddels veel is veranderd, blijven kronkelende bomenrijen hoog boven de rechte horizon uitsteken en vliegen er nog steeds vogels tegen de grijsblauwe lucht. Bloemen in een kannetje kunnen diezelfde emotie oproepen die Mankes moet hebben gevoeld toen hij ze voor zich zag. En geiten kunnen de mens nog altijd precies zo eigenwijs aankijken als ze deden toen Mankes hen in olieverf probeerde te vangen.

Boven en links: Uitzicht vanuit het atelier te Eerbeek, 1917.
FOTO MUSEUM ARNHEM

De podcast Fout bloed

Een persoonlijke zoektocht naar het oorlogsverleden van oma

Theatermaker Marijke Meems (42) onderzoekt in haar podcast *Fout bloed* of haar grootmoeder Tekkelina in de Tweede Wereldoorlog voor de Duitse Sicherheitsdienst werkte. Deze zoektocht leidt tot persoonlijke bespiegelingen over het loslaten van oordelen, compassie en intergenerationeel trauma.

Het Scholtenhuis aan de Grote Markt in Groningen was tijdens de oorlog het hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst en werd ook wel 'het voorportaal van de hel' genoemd, vanwege de martelingen van verzetsstrijders die er plaatsvonden. In 2022 vertelde Meems' vader haar dat haar oma in het Scholtenhuis had gewerkt. 'Oma? Met haar bloemetjesjurk en knotje?'

Waarom zou ze ervoor kiezen om voor de Duitsers te gaan werken?

Meer dan dit weet ze eigenlijk niet als ze op zoek gaat naar meer informatie over het oorlogsverleden van haar oma. De vierdelige podcast *Fout bloed* is een weerslag van deze zoektocht, die soms opvallend creatieve vormen aanneemt.

Werkte oma Tekkelina inderdaad voor de Duitse bezetter? En zo ja, wat deed ze dan precies, wat wist ze? Was ze getuige van martelingen? Waarom zou ze ervoor kiezen om voor de Duitsers te gaan werken? Of had ze geen keus? Hoe ging oma met haar eigen oorlogsverleden om?

Omdat haar grootmoeder al is overleden toen Meems tien jaar

was, kan de podcastmaker deze vragen niet meer aan haar zelf stellen. Ze duikt in archieven in de hoop meer feiten over Tekkelina op te duikelen. Op basis van haar stamboom zoekt ze verre familieleden op. Ze doet een oproep voor meer informatie over haar oma in radioprogramma *Adres onbekend*. Maar al dit speurwerk levert maar weinig concrete informatie op.

Om toch met haar oma in gesprek te kunnen gaan, begint Meems brieven aan haar te schrijven. Daarnaast schrijft ze verzonnen dagboekfragmenten van haar grootmoeder als een middel om zich in haar te verplaatsen.

Meems ervaart van kinds af een zekere zwaarte en spanning in haar familie, die ze herkent in haar oma en moeder, en ook in zichzelf. Ze vraagt zich bij het maken van de podcast af: hangt dit samen met zwijgen over de oorlog, met schuldgevoel? Is hier sprake van trauma dat van generatie op generatie wordt doorgegeven? Met een psycholoog en kinderen van NSB-ers praat ze over schuldgevoel en doorgegeven gedragspatronen.

Marijke Meems vertelt op gedurfde wijze hoe je je kunt verzoenen met een ongewisse geschiedenis. Het levert een persoonlijke podcast op, warm van toon.

Fout bloed zou om die reden verplichte luisterkost moeten zijn voor iedereen die op basis van beperkte informatie op zoek wil gaan naar een mogelijk fout verleden van familieleden, zoals veel mensen momenteel doen bij het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging in Den Haag.

Thaloen Verweij

Fout bloed is te beluisteren via alle bekende podcastapps. Meer informatie is te vinden op de site van het *Dagblad van het Noorden*.

